

СЕКЦІЯ 4 МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ ОСНОВНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТИТУТІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

MODERN TRENDS OF THE FORMATION OF BASIC FINANCIAL INSTITUTES OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

У статті розглянуто основні фінансові інститути місцевого самоврядування, які діють в Україні з огляду як на науковий, так і на практичний аспект їх функціонування та доцільність існування тих чи інших із них. При цьому за основу в ході їх дослідження було взято цілу низку позицій науковців, які проводили дослідження фінансового аспекту діяльності місцевого самоврядування з погляду державного управління, економіки та права. Це дозволило виділити такі інститути місцевого самоврядування: інститут місцевих бюджетів як основний інститут; інститут позабюджетних фондів; інститут місцевих позик; інститут об'єктів комунальної власності; інститут фінансів громадських послуг. При цьому визначено, що посилення окремих авторів на наявність комунальних підприємств як об'єктів власності місцевого самоврядування, комунальних платежів не є доцільним, оскільки в першому випадку вони охоплюються об'єктами комунальної власності, які включають до свого складу все майно, що належить територіальній громаді, зокрема й комунальні підприємства, а в другому – комунальні платежі надходять до підприємств комунального господарства й охоплюються фінансами цих комунальних суб'єктів господарювання, що належать територіальним громадам. Аналіз наукових праць дав змогу визначити найбільш ґрунтовний і повний перелік фінансових інститутів місцевого самоврядування, дозволив виокремити податкову складову частину у якості окремого інституту, який охоплює податкові платежі, віднесені до місцевих і загальнодержавних податків, кошти від збору яких передаються територіальним громадам. У результаті було сформовано склад основних фінансових інститутів місцевого самоврядування, до яких належать такі: інститут місцевих бюджетів; інститут позабюджетних фондів; інститут податкових платежів місцевого самоврядування (включає місцеві податки й збори та передані місцевому самоврядуванню загальнодержавні податкові платежі); інститут місцевих позик; інститут об'єктів комунальної власності; інститут фінансів громадських послуг.

Ключові слова: фінанси, фінансові ресурси, фінансові інститути, місцеве самоврядування, фінансові інститути місцевого самоврядування.

При этом за основу в ходе их исследования был взят целый ряд позиций ученых, которые проводили исследование финансового аспекта деятельности местного самоуправления с точки зрения государственного управления, экономики и права. Это, в частности, позволило выделить следующие институты местного самоуправления: институт местных бюджетов как основной институт; институт внебюджетных фондов; институт местных ссуд; институт объектов коммунальной собственности; институт финансов общественных услуг. При этом определено, что отсылка отдельных авторов к наличию коммунальных предприятий как объектов собственности местного самоуправления, коммунальных платежей не является целесообразной, так как в первом случае они охватываются объектами коммунальной собственности, которые включают в свой состав все имущество, которое принадлежит территориальным общинам. В свою очередь, анализ научных трудов дал возможность определить наиболее основательный и полный перечень финансовых институтов местного самоуправления, в том числе позволил выделить налоговую составляющую в качестве отдельного института, который охватывает налоговые платежи, отнесенные к местным и общегосударственным налогам, средства от сбора которых передаются территориальным общинам. В результате был сформирован состав основных финансовых институтов местного самоуправления, к которым принадлежат следующие: институт местных бюджетов; институт внебюджетных фондов; институт налоговых платежей местного самоуправления (включает местные налоги и сборы и переданные местному самоуправлению общегосударственные налоговые платежи); институт местных ссуд; институт объектов коммунальной собственности; институт финансов общественных услуг.

Ключевые слова: финансы, финансовые ресурсы, финансовые институты, местное самоуправление, финансовые институты местного самоуправления.

The research paper deals with the main financial institutions of local self-government, which operate in Ukraine from the perspective of both the scientific and practical aspect of their functioning and the feasibility of the existence of one or another institution. In the course of their study, a number of positions of scholars who conducted research on the financial aspect of local government activity from the point of view of public administration, economy and law were taken as

УДК 336.14

Дяченко С.А.

к. наук з держ. упр., докторант,
доцент кафедри економічної політики
та врядування
Національна академія державного
управління при Президентіві України

В статье рассмотрены основные финансовые институты местного самоуправления, которые действуют в Украине, как в научном, так и в практическом аспекте их функционирования и целесообразности существования тех или других из них.

a basis. In particular, it has allowed to identify the following institutions of local self-government: the institution of local budgets as the main institution; the institution of extrabudgetary funds; the institution of local loans; the institution of municipal property objects; the institution of public service finance. It was determined that the references of the individual authors to the existence of utility companies as objects of local self-government, utility payments are not appropriate, since in the first case they are covered by municipal property objects, which include in their structure all the property belonging to the territorial community, including utility companies, and in the second – utility payments are received by utility companies

and are covered by the finances of these utility companies belonging to the territorial communities.

In turn, the analysis of scientific works allowed to determine the most thorough and complete list of financial institutions of local self-government, and, among other things, allowed to distinguish the tax component as a separate institution, which includes tax payments classified as local, and national taxes with the funds collected transferred to territorial communities.

Key words: *finance, financial resources, financial institutions, local self-government, financial institutions of local self-government.*

Постановка проблеми. Існування сучасної держави прямо залежить від наявності в неї достатньої кількості фінансових ресурсів, за рахунок яких вона може виконувати свої основні функції. При цьому загальноєвропейські тенденції розвитку державотворення свідчать про підвищення ролі місцевого самоврядування в питаннях виконання окремих функцій держави, за рахунок чого воно наділяється більшою самостійністю й отримує джерела фінансового забезпечення для їх виконання.

В умовах сучасних українських реалій ця тенденція знайшла своє втілення в децентралізації, якою передбачено передачу повноважень і збільшення фінансової бази для територіальних громад. Разом із цим чіткого окреслення фінансових інститутів, за рахунок яких забезпечується місцеве самоврядування, ні на рівні законодавця, ні в науковому середовищі немає, а це викликає потребу в аналізі цього питання з наукового та науково-практичного поглядів.

Актуальність теми дослідження підтверджується низьким ступенем розкриття питання формування основних фінансових інститутів місцевого самоврядування в Україні та потребою його з'ясування для подальшого використання в державному управлінні та з метою фінансового забезпечення територіальних громад в умовах проведення децентралізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування основних фінансових інститутів місцевого самоврядування було предметом наукових досліджень цілої низки науковців, серед яких – В.Г. Бодров, Т.Г. Бондарук, О.Є. Бурцева, В.М. Вакулєнко, К.О. Ващенко, В.І. Кравченко, О.П. Кириленко, Ю.В. Ковбасюк, В.С. Куйбіда, В.В. Мамонова, М.К. Орлатий, В.В. Толкованов та інші. Проте комплексне дослідження цього питання з урахуванням сучасних тенденцій розвитку місцевого самоврядування, зокрема й децентралізації, потребує подальшого наукового пошуку.

Мета статті полягає в аналізі основних фінансових інститутів місцевого самоврядування в контексті сучасних тенденцій розвитку місцевого самоврядування й формуванні їх складу з огляду на потреби територіальних громад в умовах децентралізації.

Виклад основного матеріалу. У Законі України «Про місцеве самоврядування» у статті 2 визначається, що місцеве самоврядування – це гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно чи під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України [1]. Як слушно зазначає В.С. Куйбіда, «за змістом відповідних положень Основного закону органи місцевого самоврядування (сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також районні й обласні ради) формально відокремлені від органів виконавчої влади. У такий спосіб Конституція України зафіксувала здійснення народом двох відносно відокремлених підсистем органів місцевої влади: органів державної виконавчої влади й органів місцевого самоврядування» [2, с. 102].

Отже, населенню певної території, яка знаходиться в межах територіальної громади, дається право вирішувати питання місцевого значення, зокрема й фінансового характеру (формування місцевого бюджету, позабюджетних фондів, управління майном і суб'єктами господарювання, що знаходяться у власності територіальної громади), а це дає підстави для існування різних фондів фінансових ресурсів, правове регулювання яких належить до різних інститутів фінансової діяльності місцевого самоврядування.

Проведені останнім часом дослідження місцевого самоврядування свідчать про те, що в переважній більшості випадків фахівці в ході аналізу правового регулювання діяльності територіальних громад указують на властивий

йому системний характер [3, с. 8]. Зокрема, наукова позиція О.В. Решеvecь і О.А. Солодкої полягає в тому, що місцеве самоврядування – це самостійна діяльність громадян з регулювання, управління та вирішення безпосередньо чи через сформовані ними органи місцевого самоврядування значної частини питань місцевого значення в інтересах населення цієї території з урахуванням розвитку всього суспільства [4, с. 6]. Отже, частина питань життєдіяльності населення на певній території переходить до відання певної територіальної громади, яка також може розпоряджатися й наявними в неї фінансовими ресурсами.

Із цього приводу цікавою є думка В.В. Мамонової, яка зазначає, що система місцевого самоврядування виступає як складова частина публічного управління та діє разом із системою державного управління, виступаючи її децентралізованим компонентом, являючись організаційно-політичною структурою, спрямованою на забезпечення життєдіяльності населення [5, с. 342]. У вказаному підході чітко проглядається наявність у місцевому самоврядуванні системи управління, подібної до державної, зокрема й властиві їй фінансові інститути у вигляді бюджетів, позабюджетних фондів, майна, яке належить місцевому самоврядуванню, тощо.

Деталізуючи вищезазначене, О.С. Ігнатенко зазначає, що під час елементарної характеристики системи місцевого самоврядування слід чітко розрізнати, по-перше, систему місцевого самоврядування взагалі, а по-друге – систему місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста. Якщо система місцевого самоврядування конкретного села, селища, міста є цілісним утворенням, то система місцевого самоврядування взагалі за своїм характером є системним комплексом, який включає як системи місцевого самоврядування конкретних сіл, селищ, міст, так і районні й обласні ради – органи місцевого самоврядування, що представляють у районах і областях спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст [6, с. 37]. Наведений підхід (хоча в цілому він є цілком правильним) був сформований ще на базі попереднього законодавства й не враховує сучасних тенденцій розвитку місцевого самоврядування, насамперед процесів децентралізації, у ході якої створюються об'єднані територіальні громади.

За визначенням Ю.М. Ковальчука, «об'єднана територіальна громада – це створене згідно із законом добровільне об'єднання територіальних громад сіл, селищ і міст, яке є первинною (базовою) одиницею в системі адміністративно-територіального устрою та

спроможне самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення [7, с. 89]. Отже, територіальна громада наділена можливостями, наданими їй громадами, які увійшли до її числа, зокрема фінансовими, і має надавати населенню допомогу та послуги з метою забезпечення його належної життєдіяльності, на що спрямовуються його фінансові ресурси, зокрема й кошти для організації громадських послуг, віднесені до компетенції відповідних територіальних громад.

Звертаючись до питань європейської практики у сфері місцевого самоврядування, варто відзначити, що базовим документом для неї є Європейська хартія місцевого самоврядування [8], якою, як зазначає В.В. Толкованов, визначаються фундаментальні принципи організації й функціонування органів місцевого самоврядування, одним із яких є наділення місцевих влад у законодавстві країни правом регулювати й упорядковувати значні обсяги місцевих справ під їхню власну відповідальність і в інтересах місцевого населення, і це повноваження має здійснюватися виборними органами; іншим принципом є те, що місцева влада має право на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вона може вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень [9, с. 120–121]. Наявність фінансових ресурсів у поєднанні з певною системою управління формує й фінансову систему місцевого самоврядування, в основі якої лежать основні фінансові інститути.

Тут доцільно буде навести позицію Ю.А. Глуценко, згідно з якою впровадження механізмів об'єднання економічно самодостатніх територіальних громад має проводитися з урахуванням рівнів податкового потенціалу розмежування повноважень між органами місцевого самоврядування, а також фінансового забезпечення рівнів управління. Розширення повноважень і бюджетна самостійність вимагають від місцевого самоврядування активної позиції щодо розширення джерел наповнення місцевих бюджетів за рахунок податків [10, с. 252–253]. Проте джерела фінансування потреб територіальної громади одними податками не обмежуються, а також складаються з коштів від використання майна територіальних громад, прибутку комунальних підприємств, що надходить до місцевих бюджетів, надання громадських послуг тощо, які в цілому здатні забезпечити фінансування потреб певної територіальної громади з урахуванням (за потреби) фінансування з державного бюджету. Це зумовлює формування фінансових інститутів місцевого самовряду-

вання, які в сукупності мають охоплювати всі фінансові джерела територіальної громади.

Першим дослідником місцевих фінансових інститутів серед українських учених є В.І. Кравченко, який детально розкрив їх зміст. У своєму підручнику з місцевих фінансів він визначає місцевий фінансовий інститут як сукупність організаційних структур, що забезпечують функціонування місцевих фінансових систем, до яких він відносить самостійні місцеві бюджети, позабюджетні, валютні та цільові фонди органів місцевого самоврядування комунальної форми власності, місцеві податки й збори, комунальний кредит, комунальні платежі, фінанси комунальних підприємств, інститути громадських послуг [11, с. 89]. Отже, ним фактично охоплено в якості фінансових інститутів місцевого самоврядування всі сфери діяльності територіальних громад без урахування фондів, до яких вони надходять і з яких вони розподіляються.

Натомість інший відомий дослідник питань місцевих фінансових інститутів, О.П. Кириленко, указує, що до місцевих фінансових інститутів належать такі: місцеві бюджети; місцеві податки й збори; цільові фонди органів місцевого самоврядування; комунальний кредит; місцеві позики; місцеве господарство; об'єкти комунальної власності [12, с. 18–19; 13], виключаючи при цьому комунальні платежі, що є цілком логічно, адже вони надходять на відповідні рахунки підприємств житлово-комунального господарства й енергопостачальних організацій за надані послуги й не можуть виступати окремим фондом фінансових ресурсів та претендувати на статус фінансового інституту місцевого самоврядування.

Деяко відмінну від вищезазначених науковців позицію займають О.М. Ніколаєва й А.С. Маглаперідзе, які акцентують увагу на наявності цільових фондів органів місцевого самоврядування, що є частиною місцевих бюджетів, і об'єктів комунальної власності, до яких належить все рухоме й нерухоме майно, зокрема підприємства комунальної власності [14, с. 17–18]. З останнім не можна погодитися, адже поняття «комунальна власність» є збірним щодо всіх активів місцевого самоврядування.

Автори монографії «Правове регулювання місцевих фінансів в Україні» з юридичного погляду класифікують фонди фінансових ресурсів місцевого самоврядування (фінансові інститути), до яких відносять такі: публічні централізовані загальні бюджетні фонди, централізовані цільові бюджетні фонди, публічні централізовані позабюджетні фонди, публічні

децентралізовані позабюджетні фонди [15, с. 142]. Щодо останніх, то вони охоплюють саме питання фондів підприємств комунальної власності, при цьому питання віднесення іншого майна територіальних громад до певних фондів не розкривається.

М.В. Корнеєв у своєму дисертаційному дослідженні зосереджує увагу лише на наявності бюджетних фінансових ресурсів, не розкриваючи інші складники фінансових ресурсів місцевого самоврядування [16, с. 27–37]. Натомість автори підручника «Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг» указують на наявність бюджетних фінансових ресурсів, кредитних фінансових ресурсів і грантових фінансових ресурсів [17, с. 27–37]. Подібна позиція відображена й у колективній монографії «Ресурси розвитку регіону: фінансові аспекти» [18].

На думку Т.Г. Боднарука, яка викладена у навчальному посібнику з місцевих фінансів, основу фінансових інститутів місцевого самоврядування становлять місцеві бюджети, місцеві позики (комунальний кредит, місцевий кредит) і фінанси комунальних підприємств [19, с. 52]. При цьому дослідник наголошує на системному характері цих інститутів, із чим слід погодитися, урахуовуючи необхідність взаємодії між ними та формування єдиної системи фінансових ресурсів місцевого самоврядування.

Усі вищезазначені погляди мають право на існування, проте з огляду на систему фінансових інститутів держави, проводячи аналогії з нею, варто виділити такі інститути місцевого самоврядування: інститут місцевих бюджетів як основний інститут; інститут позабюджетних фондів; інститут місцевих позик; інститут об'єктів комунальної власності; інститут фінансів громадських послуг. При цьому посилення окремих авторів на наявність комунальних підприємств як об'єктів власності місцевого самоврядування, комунальних платежів не є доцільним, адже в першому випадку вони охоплюються об'єктами комунальної власності, які включають до свого складу все майно, що належить територіальній громаді, зокрема й комунальні підприємства, а в другому – комунальні платежі надходять до підприємств комунального господарства й охоплюються фінансами цих комунальних суб'єктів господарювання, що належать територіальним громадам.

У контексті дослідження не можна оминати увагою й інші погляди науковців на це питання. Так, П.М. Теплий зазначає, що до місцевих фінансових інститутів слід віднести місцеві

бюджети, комунальні господарства, громадські послуги, позабюджетні фонди. При цьому він здійснює детальний аналіз кожного з елементів місцевих фінансових інститутів, визначаючи, що в їхньому складі найбільш розвинені місцеві бюджети та набагато слабше розвинуті фінанси комунального сектора, а інститути позабюджетних фондів і громадських послуг теж знаходяться не на вершині свого розвитку. Результатом цього є фактична неспроможність органів місцевого самоврядування забезпечити виконання покладених на них функцій, однією з причин чого є централізований спосіб створення місцевих фондів коштів (без урахування територіальних особливостей і без запитів відповідних місцевих громад), що є не лише деструктивним щодо територіальних громад, а й порушує принцип гнучкості місцевих фінансових систем, закріплений у Європейській хартії місцевого самоврядування [20, с. 224].

У зв'язку зі вказаним варто навести й думку О.Є. Бурцевої, яка зазначає, що залежність місцевих бюджетів від державного значною мірою зменшує їх фінансову свободу. Нині наявний дуже низький рівень забезпеченості делегованих державою повноважень відповідними фінансовими ресурсами. Лише 70% цих повноважень забезпечуються державою. Решту коштів місцевий бюджет має вишукувати самостійно, але перелік місцевих податків і зборів, які б мали наповнювати місцеві бюджети, визначається на державному рівні, а органи місцевого самоврядування обмежені в праві запроваджувати на своїй території власні податки й збори, унаслідок чого фінансові можливості бюджету міст значно обмежені. До того ж на місцях завжди можуть існувати об'єкти оподаткування, які могли б поповнити місцеві бюджети, проте регулювання обліку та сплати податків на специфічні види господарської діяльності не належать до компетенції органів місцевого самоврядування [21, с. 224].

Такий погляд є цілком слушним, адже розширення бази податкових надходжень до місцевих бюджетів дасть необхідні їм фінансові ресурси для реалізації покладених на них законодавством завдань. Також варто відмітити практику передачі частин податків до місцевих бюджетів, зокрема в частині податку на доходи фізичних осіб.

Із приводу останнього, як зазначають О.М. Підхомний і О.Ю. Журба, практика застосування місцевих податків в Україні показала, що вони не мають суттєвого значення під час формування місцевих бюджетів. У зв'язку із цим значна кількість місцевих

органів влади навіть не використовує повною мірою свої повноваження щодо введення таких податків і зборів [22, с. 999].

Місцеві бюджети в розвинених країнах поповнюються переважно за рахунок податкових надходжень. Так, у країнах – членах Європейського Союзу податкові надходження становлять близько 70%, у Швеції та Данії – понад 80% [23, с. 127]. Натомість в Україні частка надходжень від місцевих податків і зборів не перевищує 10%, і суттєвої ваги це набуває в умовах децентралізації, коли фінансова основа місцевого самоврядування фактично є базою для його функціонування. Як зазначають О.М. Підхомний та О.Ю. Журба, «важливе значення має закріплення за місцевими бюджетами таких податків, які гарантуватимуть органам місцевого самоврядування стабільні надходження доходів і їх рівномірний горизонтальний розподіл» [22, с. 999], адже в іншому разі не може бути й мови про фінансову самостійність місцевих бюджетів і відповідно місцевого самоврядування в цілому в умовах браку фінансових ресурсів для належного функціонування.

Із зазначеною метою для зростання доходної бази місцевих бюджетів доцільно вжити такі заходи:

- перерозподілити частину надходжень із державного до місцевих бюджетів, зокрема частину податку на прибуток підприємств, частину ресурсних платежів, збір за забруднення навколишнього природного середовища тощо;

- запровадити автоматичну систему індексації розміру податків із жорсткими ставками (передусім стосовно єдиного податку);

- прорахувати можливості зменшення частки трансфертів і збільшення частки цільових субвенцій у трансфертах із Державного бюджету України [23, с. 129];

- передбачити можливість запровадження додаткових податкових платежів у межах наявної системи оподаткування з метою адаптації податкової системи на місцевому рівні до умов відповідних територіальних громад.

Таким чином, чітко прослідковується необхідність формування інституту податкових платежів місцевого самоврядування, до складу якого мають входити місцеві податки й збори в межах податкової системи України й окремі загальнодержавні податки, які мають передаватися територіальним громадам із метою їх належного фінансового забезпечення.

Висновки. У цілому аналіз вищевказаних поглядів дав можливість визначити, що до основних фінансових інститутів місцевого самоврядування слід віднести такі:

– інститут місцевих бюджетів як основний інститут, на базі якого формуються всі фінансові ресурси місцевого самоврядування;

– інститут позабюджетних фондів, які додатково до бюджету дозволяють забезпечити необхідними фінансовими ресурсами територіальні громади, насамперед, на основі їх цільового призначення;

– інститут податкових платежів місцевого самоврядування (включає місцеві податки й збори та передані місцевому самоврядуванню загальнодержавні податкові платежі);

– інститут місцевих позик, який проявляється у вигляді отримання місцевим самоврядуванням позик і випуску ним цінних паперів для внутрішньодержавного та міжнародних ринків;

– інститут об'єктів комунальної власності, які належать територіальним громадам і утримуються за рахунок місцевого бюджету, а комунальні підприємства як складова частина таких об'єктів також можуть направляти отриманий прибуток до місцевих бюджетів;

– інститут фінансів громадських послуг, які надаються за рахунок місцевого бюджету у вигляді фінансування цільових програм або у вигляді платних послуг жителям територіальних громад.

Таким чином формування основних фінансових інститутів місцевого самоврядування базується насамперед на структурі фінансових ресурсів, які належать територіальним громадам, і фінансових інструментах, що можуть бути ними використані для формування фондів коштів і придбання чи створення майна для цих громад.

Перспективою подальших досліджень є аналіз кожного з фінансових інститутів місцевого самоврядування з метою розкриття їх змісту й складових частин, а також установалення взаємозв'язків між цими інститутами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про місцеве самоврядування: Закон України: від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. База даних «Законодавство України». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.10.2018).

2. Основи регіонального управління в Україні: підручник / авт.-упоряд.: В.М. Вакуленко, М.К. Орлатий, В.С. Куйбіда та ін.; за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ, 2012. 576 с.

3. Місцеве самоврядування в Україні: сучасний стан та основні напрями модернізації: наук. доп. / редкол.: Ю.В. Ковбасюк, К.О. Ващенко, В.В. Толкованов та ін.; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю.В. Ковбасюка. К.: НАДУ, 2014. 128 с.

4. Решеvecь О.В., Солодка О.А. Формування поняття «місцеве самоврядування» через призму

континентальної моделі місцевого самоврядування. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 2 (45). С. 1–8.

5. Мамонова В.В. Система місцевого самоврядування. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. К.: НАДУ, 2011. Т. 5. С. 342–344.

6. Загальні засади місцевого самоврядування в Україні: підручник / за заг. ред. В.М. Вакуленка, М.К. Орлатого. К.: НАДУ; Вид-во «Фенікс», 2010. 400 с.

7. Ковальчук Ю.М. Щодо поняття об'єднаної територіальної громади як елемента правового регулювання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2017. № 29. Том 1. С. 87–90.

8. Європейська хартія місцевого самоврядування: від 15.10.1985 р. База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 01.10.2018).

9. Толкованов В.В. Правові інструменти Ради Європи з питань місцевого і регіонального розвитку та проблеми їх імплементації в Україні. К.: Центр досліджень питань місцевого і регіонального розвитку та сприяння адміністративній реформі, 2007. 349 с.

10. Глуценко Ю.А. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми розвитку та фінансового забезпечення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. № 4(27). С. 244–255.

11. Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: навчальний посібник. К.: Знання; КОО, 1999. 487 с.

12. Місцеві фінанси: підруч. / за ред. д. е. н., проф. О.П. Кириленко. 2-ге вид., доп. і перероб. Тернопіль: Економічна думка ТНЕУ, 2014. 448 с.

13. Модернізація місцевих фінансів України в умовах економічних і соціальних трансформацій: монографія / За ред. О.П. Кириленко. Тернопіль: ТНЕУ, «Економічна думка», 2008. 376 с.

14. Ніколаєва О.М., Маглаперідзе А.С. Місцеві фінанси: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2013. 354 с.

15. Солдатенко О.В., Антипов В.І., Музика-Стефанчук О.А. та ін. Правове регулювання місцевих фінансів в Україні: монографія. К.: Алерта, 2011. 244 с.

16. Корнеєв М.В. Фінансова автономія органів місцевого самоврядування: дис. канд. екон. наук: спеціальність 08.08.08. Дніпропетровськ: Українська академія банківської справи, 2008. 207 с.

17. Борщ Г.А., Вакуленко В.М., Гринчук Н.М., Дехтяренко Ю.Ф., Ігнатенко О.С., Куйбіда В.С., Ткачук А.Ф., Юзефович В.В. Ресурсне забезпечення об'єднаної територіальної громади та її маркетинг: навч. посіб. К., 2017. 107 с.

18. Белець Ж.А., Лопушинський І.П. Ресурси розвитку регіону: фінансові аспекти: колективна монографія / Під наук. ред. д. е. н., професора М.А. Коваленка. Херсон: П.П Вишемирський В.С., 2016. 208 с.

19. Бондарук Т.Г. Місцеві фінанси: навч. посіб. К.: ДП «Інформ», 2013. 529 с.

20. Теплий Т.М. Проблеми становлення місцевих фінансових інститутів. Науковий вісник

Національного лісотехнічного університету України. 2007. Вип. 17.4. С. 221–224.

21. Бурцева О.Є. Проблеми фінансового забезпечення місцевих бюджетів в умовах децентралізації. Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. 2017. № 1(40). С. 89–94.

22. Підхромний О.М., Журба О.Ю. Проблеми забезпечення та шляхи збільшення доходів місцевих бюджетів. Молодий учений. 2017. № 10(50). С. 996–1000.

23. Науменко А.М. Напрями підвищення дохідності місцевих бюджетів. Фінанси України. 2009. № 5. С. 127–131.